

ЗУПИНИМО АНТИФЕМІНІЗМ

Ірен Зайлінгер

Ці матеріали повністю або частково фінансуються Швецією та Квінна тіль Квінна. Швеція та Квінна тіль Квінна не обов'язково підтримують викладені думки. Відповідальність за зміст несе Центр «Жіночі перспективи»

Центр «Жіночі перспективи»
79070, Україна, Львів, просп. Червоної Калини 36
Торгівельний центр «Шувар», офіс 315
(032) 295 50 60
(067) 674 07 70
women@women.lviv.ua

ЗУПИНИМО АНТИФЕМІНІЗМ!

Посібник зі словесної самооборони для феміністок

Авторка: **Ірен Зайлінгер** / Editor in charge: **Irene Zeilinger**

© Garance ASBL 2017

www.garance.be - info@garance.be

Переклад з англійської: **Центр «Жіночі перспективи»**

Дизайнерка: **Анастасія Левицька**

Ліцензія Creative Commons International 3.0: Attribution + NonCommercial + NoDerivatives

Даний посібник є перекладом «Let's shut down antifeminism! The verbal self-defence guide for feminists», який здійснено Центром «Жіночі перспективи».

Авторка посібника Ірен Зайлінгер - відома активістка та феміністка. Здобула ступінь магістра соціології у Віденському університеті, Австрія. Вона має 15-річний досвід роботи в різних напрямках, більшість з яких має на меті покласти край насильству над жінками. У 2000 році Ірен заснувала бельгійську громадську організацію Garance Asbelle. Сьогодні вона є виконавчою директоркою Garance.

Центр «Жіночі перспективи» - громадська організація, яка займається захистом прав жінок та забезпеченням рівних прав та можливостей жінок та чоловіків у всіх сферах суспільного життя. Центр «Жіночі перспективи» надає соціальні, психологічні та юридичні консультації, групи взаємопідтримки. Усі послуги безоплатні, анонімні та конфіденційні.

Вступне слово

Феміністкам часто доводиться реагувати на коментарі інших та захищати свої цінності – особливо в пануючому зараз консервативному кліматі. Цей посібник допоможе вам у цьому.

Феміністичні ідеї, як і колись, наштовхуються на опір в суспільстві. Якщо ми не віднайдемо розумні рішення ситуацій, описані в цьому посібнику, наш голос можуть просто заглушити. Ці ситуації також стосуються тих, хто (поки що) не вважають себе феміністками, адже через них менше людей долучаються до руху за права жінок.

Цей посібник не пропонує готових відповідей на кшталт «Якщо співрозмовник(ця) скаже А, ви відповідайте на це Б». Натомість, ми хочемо поділитись інструментами, які допоможуть вам підібрати свої власні відповіді – на ваш смак. Тут ви знайдете поради щодо того, коли найкраще діяти, як зберегти спокій, як захистити себе, на основі чого приймати стратегічні рішення та, найголовніше, як вам вирішити, що сказати.

Посібник не описує усіх можливих ситуацій, у яких може опинитись феміністка, та не пропонує вичерпного переліку відповідей. Але він може слугувати відправною точкою, що допоможе вам підібрати найбільш слушні відповіді для конкретного випадку.

Щастя вам та приємного читання!

Розпізнаємо антифемінізм

Фемінізм, серед іншого – це рух за соціальну справедливість та рівність. Феміністки аналізують гендерну нерівність, засуджують бінарний (гетеро-)сексизм та відстоюють свої права щоб виправити несправедливість та побудувати інклюзивне, рівноправне суспільство. Ясна річ, це подобається не всім – особливо тим, хто мають вигоду з теперішньої несправедливості через своє привілейоване соціальне становище. Називатимемо таких осіб антифеміністами. Як і будь-який соціальний рух, фемінізм стикається з консерваторами, для яких важливо будь-що зберегти статус кво.

Опір соціальним змінам – звична реакція. Американський профспілковий діяч Ніколас Кляйн ще у 1918 р. казав: *«Спочатку вони вас ігнорують. Потім применшують ваш рух. А потім вони нападають, бажаючи вас знищити. Та нарешті, вони зводять пам'ятники у вашу честь.»* Кляйн не просто говорить про те, як виглядає опір соціальним змінам, а й вбачає в цьому процесі знак, що все «іде, як належить». **Чим сильніша реакція, тим більший виклик ми кидаємо несправедливим соціальним структурам.**

Та усвідомлення цього не надто заспокоює, коли ви опиняєтесь в антифеміністичній ситуації, яка не лише зменшує довіру до фемінізму, а й ставить самих феміністок у небезпечне становище. З 1990-их років з'являється все більше досліджень на тему антифемінізму – та його організованої форми, маскулінізму. Ми визначили чотири проблемні області, що взаємодіють між собою та підсилюють одна одну:

Пересічний сексизм та жінконенависництво (мізогінія)

Зневажання та знецінення жінок, неоднакове поводження з жінками та чоловіками, поміщення жінок в рамки стереотипів – через усе це феміністок (які переважно є жінками) не завжди чують та поважають. Посилання на традиційні/невіддільні гендерні ролі (так званий материнський інстинкт чи «природню» жіночу смиренність тощо) та індивідуалізація проблем відвертають увагу від несправедливих соціальних структур. Можливо, тут нема безпосереднього наміру завдати шкоду феміністкам, однак така шкода завдається.

Приглушення фемінізму

Фемінізм сприяє численним соціальним змінам, які зараз сприймають як позитивні та навіть необхідні. Цей вклад часто непомітний. Через це складається враження, що фемінізм відійшов у минуле. Приглушити фемінізм можна й по-іншому, до прикладу, через висміювання, плагіат та відсутність у деяких жінок феміністичної солідарності (*«Якщо я, як жінка, досягла успіху, то це лише тому що я сама доклала до цього зусиль. Я приймала правильні рішення – і феміністки, які проклали переді мною шлях, тут ні до чого»*).

Антифеміністичні відображення

Такі викривлення та дезінформація можуть напряду уразити три цілі: рух фемінізму, проблеми, які потребують вирішення та самих феміністок. Що стосується фемінізму як руху, ми часто чуємо звинувачення в тому, що феміністки прагнуть «перевернути» чоловіче домінування та самі захопити владу. Або ж, що фемінізм був би доречним деінде, в інші часи, але не тут і зараз. Також антифеміністи заявляють, що ми працюємо над надуманими питаннями, ведемо не ту боротьбу, що треба. Ще однією проблемою є заперечення нерівності та віддзеркалення утиску (*«так, але ж чоловіки теж [сюди можна вставити будь-яку проблему, яка стосується жінок]»*). Нарешті, самих феміністок часто зображали та продовжують зображати як агресивних, потворних, фрустрованих, лесбійок, провокаторок тощо. Це спричиняє поділ жінок на «хороших» та «поганих» і перешкоджає солідарності. Такі напади можуть бути загальними та індивідуалізованими.

Історія чоловічої опозиції до жіночої емансипації, мабуть, цікавіша, ніж історія самої емансипації.

Вірджинія Вулф, 1929

Насильство з боку антифеміністів

Починаючи від образ, згвалтування і аж до масових вбивств – було все. Цей тип антифемінізму помітити найлегше. Саме тому, в першу чергу, феміністки напрацьовували свою самооборону – у її ранній формі більш як 100 років тому, та знову наприкінці 1960-их – як ін-

струмент захисту активісток від політичного насильства та брутальності поліцейських.

Ось ми і розглянули проблему антифемінізму ближче, а тепер пошукаймо її вирішення!

Я працюю у сфері, де я є єдиною жінкою, і про фемінізм не говорять взагалі. Щоразу, як я намагалася зачепити цю тему, це дорого мені коштувало. Проте є інші способи дати їм зрозуміти, що деякі ситуації для вас неприйнятні. Я не збираюсь робити всім каву лише тому, що я жінка. «У вас теж є ноги – кавовий апарат ось там.» Чи я не мушу бути тою, хто завжди робить нотатки на робочій зустрічі. Ви маєте бути пильними та влаштувати все так, щоб не потрапити у подібні ситуації. Але за це теж треба платити, тому що мені доводиться докласти значних зусиль, щоб мене не сприймали як жінку, аби уникнути подібних ризиків. Це означає, що я не можу бути собою. Інакше мене сприйматимуть істеричною жінкою, що влаштовує проблеми і мене можуть виключити з групи.

Карім

Турбота про себе

Як і всякій меншині чи пригнобленій групі, жінкам доводиться щоденно стикатися з безліччю ситуацій мікро-агресії, дискримінації та несправедливості, при чому у них не завжди є можливість відповісти на це. Цей досвід у своїй сукупності створює постійний ментальний та емоційний заряд, який також можна назвати «стресом меншості». Якщо, як представниці пригнобленої групи, ми відкрито чинимо опір, навіть колективно, стрес ще більше посилюється.

Отже, бути феміністкою – непросто, адже це несе з собою емоційні та фізичні наслідки. Ми належимо до меншості, яка говорить про проблему нерівності та сексистського утиску як про щось таке, що має значення. Ми знаходимося у постійній розбіжності з домінуючим суспільством та багатьма з тих, хто нас оточує. Робота знову і знову пояс-

нювати: «*Так, несправедливість справді існує*» повністю лягає на нас. Усвідомлення і вираження цієї правди може роздратувати нас, тим більше, що в загальному ми отримуємо мало підтримки. З іншої сторони, антифемінізм зачіпає нашу ідентичність, емоції, фізичне самопочуття. Тому не дивно, що багато феміністок-активісток замовкають, здаються чи занеджують.

Саме тому турбота про себе – не розкіш, а необхідність для того, щоб наша справа не занепала. Також, турбота сама по собі є формою опору. Якщо у нас все добре в контексті, де все – проти нас, це значить, що ми виступаємо проти гнітючих норм та цінностей. Більш того, турбота про себе покращує нашу витривалість, створює простір для творчості і допомагає нам боротись з антифемінізмом.

Часто нас шокує те, що ми чуємо, однак якщо ми візьмемо за звичку казати собі: «*отож, ця особа вдається до симетризації, а та людина не хоче нас слухати*», ми можемо дистанціюватися від почутого та зберегти спокій. Це дозволяє нам краще зрозуміти атаку, адже насправді співрозмовник не має наміру вести діалог, а намагається поставити нас у складне становище чи розбуркати в нас емоції.

Ева

В рамках цього посібника неможливо охопити усі способи турботи активісток про себе. Однак ось декілька порад, які допоможуть вам краще жити та діяти як феміністки:

Ставтеся до себе добре

Постійний осуд, критика та применшення з боку цілого суспільства викликають достатньо стресу – не слід додавати до нього ще! Замість того, щоб бути для себе найгіршим критиком, будьте собі найкращою подругою: співчутливою та уважною, справжньою та люблячою, такою, що завжди підтримає. На наших помилках можна вчитися, вони не мусять бути джерелом сорому та вини. Від того, що ви почуватиметесь винуватою, чи що вирішите пожертвувати собою на Феміністичному Вівтарі, нікому не стане краще.

Турбуйтеся про своє тіло

Відпочинок та сон, достатнє споживання води та збалансоване харчування, фізична активність, що приносить задоволення – базові потреби людини. Прислухайтеся до свого тіла, щоб зрозуміти, що йому потрібно і коли. Це також може дати нам цінну інформацію щодо наших кордонів, та зрозуміти, коли їх порушують та як на це відреагувати.

Спілкуйтеся з іншими

Усім нам потрібні інші, щоб сформувати себе як людину та як феміністку. Саме тому важливо оточити себе людьми – з феміністичного руху та поза ним – хто міг би дати вам простір розвиватись та стати тою, ким ви хочете бути. Довіра, емпатія та готовність змінюватися завдяки іншим мають бути взаємними. Так само, феміністичним групам та рухам слід об'єднуватись, аби подолати розробленість, що ослаблює нас.

Формуйте безпечні простори

Як представниць пригніченої групи нас у будь-який момент можуть осудити, принизити чи роздратувати. Нам потрібен простір, де ми могли би звести дух і просто бути собою, де нам не доводилося би завжди бути насторожі чи реагувати на зовнішні вимоги. Безпечним простором може бути фізичне місце, приватне чи напівприватне (бібліотека, зібрання, блог) або стосунки. Щоби простір був безпечним, нам слід домовитись про те, що він має бути таким, визначити правила цього безпечного простору та погодитись поважати їх, наскільки це можливо.

Замість безпорадності – сила

Визнання та вираження своїх почуттів в контексті антифемінізму дозволить вам взяти ситуацію під контроль. В той же час, це допоможе вам керувати своїми почуттями та угамувати запал антифемініста. Вміння захистити себе, словесно та фізично, також посилить вашу впевненість у собі. Феміністичні групи самозахисту є простором, де ви можете по-іншому подивитись на ситуації, у яких ви раніше почувалися безпорадною. Завдяки обміну думками у групі, ви можете навчитися новим способам діяти та реагувати.

Бувають дні, коли мені зовсім не хочеться сперечатись, коли я наче беру від фемінізму вихідний та не збираюсь захищати свою погляди в той день. Ми не мусимо бути феміністками 24/7. Тому іноді я кажу собі: «Я втомилася і мені не вистачає мужності сьогодні – значить так, феміністичний вихідний.» Зрозуміло, що так буває через те, що я працюю у цій сфері і що після роботи, часом, мені не хочеться продовжувати боротьбу.

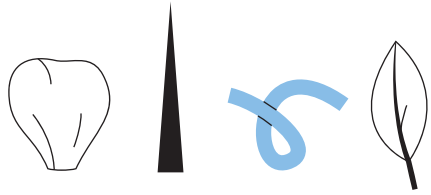
Констанс

Подруга якось сказала мені: «Фемінізм – це мій біг на довгу дистанцію. Але це не означає, що мені треба влаштовувати собі забіги з перешкодами на 100 м увесь час». Інша аналогія – настільна гра. Ми знаємо, що на фініші нас чекає фемінізм, але розуміємо, що іноді доводиться пропустити декілька ходів. Думаю, нам треба вміти пробачати себе за такі пропуски – тому що кожна з нас схильна помилятися, тому що нам подобаються певні люди, ми закохуємось, народжуємо дітей... і тому що іноді буває так, що ми опиняємося у «в'язниці» і мусимо пропустити два ходи перед тим, як нам можна буде продовжити.

Валері

Мій батько висловився доволі різко, коли дізнався, що я феміністка. Мені довелося пояснювати йому, що фемінізм для мене – це не хобі чи тренд, за яким я слідую, а що це дещо дуже важливе для мене. В подібних випадках, коли ми виділяємо час для того, щоб пояснити ситуацію своїм близьким та ділимося ними своїми почуттями, вони замислюються. Мій батько усвідомив, що зайшов надто далеко, і це все змінило. Отож, ділитися своїми почуттями, навіть якщо це робить нас вразливими – це також хороший метод.

Йоганна

Вибір стратегії

Багатьом людям, які беруть участь у русі за суспільні зміни, важко провести межу між колективною боротьбою та особистою відданістю руху. Те, що ми феміністки, не означає, що ми маємо виконувати «обов'язки» феміністок 24/7. У будь-який момент ми можемо обирати як саме виразити феміністичну сторону нашої ідентичності.

Багато чинників впливають на цей вибір, починаючи з нашої безпеки та фізичного, психологічного й емоційного самопочуття і закінчуючи тим, що стоїть на кону в політичному плані. Лише ви знаєте, які чинники є важливими для вас в певний момент. Щоб не виснажувати себе без необхідності, варто запитати себе, чи потрібно вкладати свою енергію у розмову з тим чи іншим антифеміністом. До прикладу, можна відмовитись від розмови у приватній чи професійній обстановці (розмова з дядьком Джеком на Передріздвяній Вечері), однак у «бойовій» обстановці це зробити важче (дискусія з антифеміністом під час публічних дебатів). У будь-якому разі, слід зважити всі за і проти того, що противник отримає простір для висловлення власних думок, якщо ви вступите з ним у діалог.

Саме тому, ми можемо вирішити (з поглядів безпеки, турботи про себе чи будь-яких інших причин) не боротись з антифемінізмом у конкретний момент. Ця стратегія називається «**відступ**», і вона не менш цінна, ніж будь-яка інша – доти, доки вона є свідомим вибором, а не стандартною реакцією через нестачу альтернатив. **Аби фемінізм міг рости та розвиватись, феміністки мають берегти себе, свої сили та інші ресурси.**

Якщо ми обираємо відповісти на антифемінізм, часто ми робимо це для того, щоб змінити думку співрозмовника. Корисною стратегією для цього є **аргументація**. Проте, далеко не усіх можна легко переконати. Антифемінізм існує на континуумі. До прикладу, ми можемо розмовляти з другом чи прихильником фемінізму, з кимось, хто висловлює звичні антифеміністичні упередження, або ж із зятятим маскуліністом. Ясна річ, значно важче переконати того, хто знаходиться на протилежному кінці континуума, ніж того, хто перебуває ближче до нашої позиції.

Будьте обачними, коли антифемініст:

- Використовує *argumentum ad temperantiam*: «Не треба нарікати, інші жінки більш пригноблені, ніж ви».
- Вдається до оманливого маневру з метою спрямувати дискусію в сторону незначних або крайніх проблем. Класичний приклад: «Так, але чоловіки теж...», який має на меті відволікти діалог від проблеми, що стосується саме жінок.
- Приписує вам якесь негарне твердження – яке ви ніколи не висловлювали – тому що це набагато легше, ніж дискутувати по темі.
- Зловживає спрощеннями.
- Атакує вас особисто, наприклад, звинувачує вас у злості, агресивності чи стверджує, що єдина причина ваших поглядів – особистий негативний досвід.

Аргументація – це форма діалогу. В основі діалогу лежить можливість для залучених сторін висловити свою думку та бути почутими. Діалог неможливий, якщо одна зі сторін не поважає цих мінімальних умов. Ваш співрозмовник-антифемініст може підірвати діалог у різні способи: шляхом насильства, використовуючи нерівності сил (патерналістичне ставлення), маніпулятивні техніки, відмову слухати вас чи байдужість. За таких умов аргументація стає неможливою.

На щастя, це не остання можлива стратегія. Цей посібник також містить техніки з **семантичної самооборони**. Такий тип самооборони означає напад на значення слів. Ця стратегія особливо корисна тоді, коли антифемініст використовує негативно забарвлені слова або явно сам не розуміє, про що говорить. Коли у вашій розмові є слухачі, ця оборона може також мати повчальний вплив.

Ще однією стратегією може бути **конфронтація**, або встановлення кордонів. Інструменти конфронтації, подані в цьому посібнику, дозволять вам припинити антифеміністичну ситуацію, в якій ви опинились, вказати на хибність тверджень, іншими словами – зупинити антифемініста. Ця стратегія дуже дієва (і не лише в контексті антифемінізму), адже вона вивільняє нашу злість та встановлює чіткі правила і межі між тим, що для нас прийнятно, а що ні. Тут також можна додати повчальний штрих.

Звісно, існують й інші стратегії, але часто вони менш дієві. До прикладу, **взаємність** (також відома як «око за око») рідко приносить користь, оскільки ми взаємодіємо в контексті нерівності сил. Тому відповідь на антифеміністичну атаку не матиме такого ж значення та ваги – хіба що якщо ця дзеркальна атака ще серйозніша, ніж перша. Історія Клаудіни (нижче) є чудовим прикладом цього.

Загалом, існує безліч способів відреагувати на антифемінізм. Підготувались і – вперед!

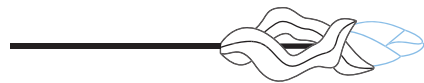
Складається враження, що жінки, які не поділяють наших поглядів, схильні дослухатися та розуміти нас, якщо з ними поговорити віч-на-віч. Чоловіки в таких випадках починають захищатись. Виходить, що в групі такі жінки не обов'язково підтримують нас, тому що вони стають на позицію домінуючої сторони, однак віч-на-віч з ними цілком можна по-розумітися.

Наталі

Коли мене тільки-но обрали депутатом до міської ради, мер мого міста насмішкливо звернувся до мене на прізвище мого чоловіка. Він знає, що мій партнер – відомий активіст і що я феміністка, тому що я боролася, серед іншого, за права жінок та гендерний баланс у політиці. Затятий консерватор, патерналіст та базікало, він хотів показати, що я опинилася там лише завдяки своєму чоловікові і що я всього-на-всього йтиму по його п'ятах. Я різко відповіла йому, назвавши його на прізвище його жінки. І... він більше не наважувався насміхатися з мене, поки я виконувала обов'язки депутата.

Клаудіна

Відступ

У кожної з нас є право не хотіти відповісти антифеміністу... або не наважуватися це зробити. Кожна з нас може обирати свою боротьбу залежно від контексту, наших пріоритетів та наявності сил.

Аби стратегічний відступ не вплинув негативно на вашу самооцінку, вам слід прийняти те, що ніхто не всесильний, у тому числі й феміністки. Ми не супергероїні, які можуть справитися з будь-якою ситуацією навіть не кліпнувши і які боротимуться за ідею до останньої краплі крові. Не соромно обирати відступ у деяких випадках, і якщо ми поставимося до себе з розумінням, такий відступ буде корисним.

Різні стратегії дають готові інструменти, що допомагають нам відступити. Ви, звісно, можете взагалі уникнути контакту з людиною, що має антифеміністичні погляди або обожнює провокації, атакуючи вас як феміністку. Навіщо наражати себе на ці ситуації знову і знову, якщо ви можете приділити свій час стільком корисним речам? Ви можете заздалегідь дізнатись, чи буде той неприємний дядько Джек на родинній вечері і не прийти туди, або ж сісти подалі від нього.

Якщо уникнути контакту неможливо, або якщо ви не хочете дати простору антифеміністу та не бажаєте вдаватися до конфронтації, можна уникнути неприємної суперечки, **змінивши тему**. Це можна зробити делікатно. Якщо за столом дядько Джек намагається зачепити вас, згадавши те, що ви досі неодружена та бездітна, перервіть його запитанням, не надто далеким від теми, але таким, що направить її в інше русло. Наприклад: «О, це нагадало мені про Сесіль. Як вона почувається після народження маленького Бенуа? Як вам бути дідусем?» Якщо антифемініст надто докучає вам, ви також можете змінити тему більш різко: «Думаю, нам потрібна нова тема розмови. Хтось може щось запропонувати?» або «Мені от згадалося – чи чули ви, що ціни на пальне знову зростають?» Така швидка зміна теми явно демонструє вашу незгоду. Якщо хтось це зауважує, ви знову ж таки можете змінити тему: «Так, я зміню тему. Я прочитала книжку про внутрішній спокій і мене вразило, скільки всього можна зробити, щоб почуватися краще у своєму тілі».

Деякі феміністки хвилюються, що їхній відступ можуть сприйняти як слабкість. Тому **відходьте сильною!** Ви можете висловити свою незгоду із твердженням антифемініста, не вступаючи з ним у суперечку. Невербальні сигнали дієві, коли ви не знаєте, що сказати – або ж якщо не хочете витратити надто багато енергії. Глибоко видихніть, заверніть очі чи пильно та серйозно подивіться антифеміністу в очі, похитайте головою. Щоб завершити словесну суперечку, часто достатньо сказати, що ви зараз зробите: «Я піду», «Я не відповідалиму на це запитання», «Я хочу змінити тему розмови». Це демонструє, що ви не соромитесь, що вам нічого ховати чи боятися, і що ви просто не хочете мати справу з антифемінізмом. І це ваше право.

Ми часто запитуємо себе: «сперечатися чи не сперечатися?» Одного разу, коли я була з кількома знайомими, я вирішила, що не хочу вступати з ними в дискусію про фемінізм, бо ситуація була незбалансованою. Їх було двоє проти мене одної, і суперечка того не вартувала. Я змушувала себе залишатися осторонь. Це було дуже важко, бо вони намагалися

мене спровокувати. Проте, я почувалася набагато краще після цього, зрозумівши, що іноді слід відкласти дискусію до того часу, як ви будете в кращому настрої. Бо пізніше я мала розмову з одним із цих знайомих, і вона пройшла досить добре. Це чудово, що я тоді вирішила не реагувати – бо я не стала жертвою і не опинилася в прогріші.

Лайсон

Є одна хитрість, яка не раз допомогла мені у свята. Досить сказати: «Якщо вам так цікаво, за 150 років зібралось дуже багато текстів феміністок – можете щось з цього почитати». Тому що мені було справді важко, коли доводилося сперечатися на тему фемінізму з кожним навколо. Я не пам'ятаю усіх даних статистики і я почувалася в пастці через те, що я – не бібліотека.

Каріма

Аргументація

Ви таки вирішили, що варто вступити в дискусію з антифеміністом тут і зараз. Це чудово, але пропонуємо спочатку визначити, яка ціль цього обміну доводами. Є два варіанти. Ви можете напряму звертатись до співрозмовника, і в цьому випадку ваша ціль – змінити думку антифемініста. Або ж ви можете непрямо звертатись до третьої сторони, наприклад, до інших гостей за столом або глядачів на публічних дебатах; в такому разі ціллю є переконати публіку у вашій позиції, або ж принаймні зробити так, щоб вони не сприйняли позицію антифемініста.

Мабуть, вам знайомі ці безкінечні дебати, які ви починаєте з ентузіазмом, озброївшись найкращими аргументами, інформацією, цитатами, статистикою для захисту своєї точки зору, але чим далі, тим більше ви відчуваєте розчарованість, роздратованість та виснаженість, так нічого і не довівши. Є декілька причин таких ситуацій. Часто співрозмовник не дотримується мінімальних умов дискусії. У цьому ви-

падку інша стратегія спрацювала би краще. Однак в інших випадках це стається тому, що ми плутаємо різні форми аргументації.

Щоб могли краще аргументувати свою точку зору, нам варто розрізнити три форми аргументації. Відповідно до **внутрішньої аргументації**, ми приймаємо ідеологічні принципи іншого, щоб деконструювати їх зсередини. Або ж ми виходимо з (оптимістичної) думки, що ми з опонентом поділяємо деякі принципи, наприклад, фундаментальне право на недискримінацію, і що антифемініст просто робить з них неправильні висновки. Ця стратегія дозволяє вийти з глухого кута, в який нас намагається завести сексизм: «Ви кажете, що в тому, що до мене чіплялися на вулиці – моя провина, тому що я одягаюсь по-жіночому. Проте раніше ви говорили, що аби просунутись в кар'єрі, мені слід гарно одягатися та слідкувати за собою. Чому мені доводиться вибирати між тим, щоб мене залишили в спокої на вулиці, та успіхом на роботі?» або «Розподіл праці за гендерною ознакою не може бути наслідком природного відбору, тому що нема ніякої природної переваги в тому, щоб виключно жінки відповідали за дітей та побут – якраз навпаки».

Відповідно до **зовнішньої аргументації**, ми категорично відмовляємось приймати ідеологічний фундамент антифемініста. Дотримуючись цієї стратегії, ми не намагаємось переконати антифемініста, який знаходиться на протилежному кінці ідеологічного континуума. Ми боремося на рівних умовах, один принцип проти іншого. Це може добре подіяти на антифемініста, який знаходиться не надто далеко від вашої позиції або ж переконати публіку. «Я не можу спокійно сприймати думку, що через мою біологію я повинна отримувати меншу зарплатню, ніж мої колеги-чоловіки.» Або: «Навіть якщо розподіл праці за гендерною ознакою є результатом еволюції, ми не зобов'язані з цим миритися. Так, в ході еволюції ми втратили волоссяний покрив, але ж ми не ходимо тепер голими.»

Згідно із **«підривною» аргументацією**, ми не намагаємось довести чи спростувати тезу, використовуючи логіку. Тут ми самі для себе визначаємо, в чому полягає антифеміністична ідеологія. Ми пропонуємо співрозмовнику інші способи подивитись на ситуацію, розміркувати на нею. Лише уважніше придивившись до антифемінізму, можна викрити його небезпеку. Для цього навіть не обов'язково відкрито називати себе феміністкою. Тут ціллю є не перемогти антифемініст у героїчній боротьбі, а виставити його як щось нецікаве, застаріле та нудне – щоб антифемінізм віджив своє. Однак, також не слід толерувати антифемінізм, адже найменші зміни в розподілі сил можуть призвести до того, що антифемінізм виступить у своєму повному озброєнні. Потрібно продовжувати викривати небезпеку та неспра-

ведливість сексизму, навіть «приятного» сексизму, поки він не відійде в минуле.

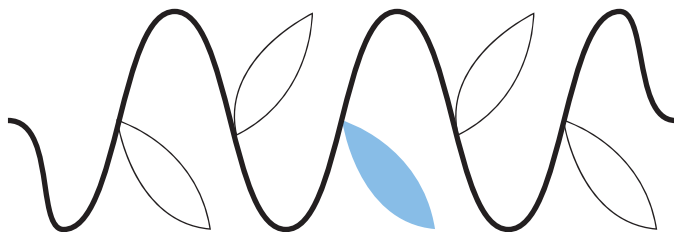
Деякі «підривні» методи, що є у нашому розпорядженні:

Аргумент «слизького схилу» показує, до чого ми б дійшли, якби дотримувались антифеміністичного ходу думок. *«Значить, жінкам від природи гірше дається наука? Тоді чоловікам мало би краще вдаватися готувати, встановити налаштування пральної машинки чи працювати медбратом.»*

Аргумент заміщення замінює один тип утиску на інший, щоб показати хибність міркування антифемініста. *«Ви кажете, що почуваетесь, наче до вас ставляться як до утискувача, через те що на нашій феміністичній зустрічі вхід відкритий лише жінкам. Однак, я не чула, щоб ви скаржилися, коли представники ЛГБТ+ чи незаконні мігранти збираються без вас.»*

Робота з пам'яттю має на меті нагадати молодшим поколінням про жорстокість, яка відбувалася у минулому, аби вони розуміли, чому так важливо протистояти антифемінізму зараз. *«У 1975 р. Бельгія прийняла закон про рівність у подружжі. На той час моя мати вже була одружена протягом 5-ти років, коли вона повинна була слухатися свого чоловіка та навіть не могла відкрити рахунок у банку без його згоди.»* Або: *«Якщо аборти знову заборонять, ми повернемося в 60-ті, коли жінкам, які не могли дозволити собі безпечний легальний аборт, доводилося ризикувати своїм життям та здоров'ям заради небезпечного абарту.»*

Критична дистанція, також відома як «зовнішній спостерігач» пропонує антифеміністу виправдати свою позицію та пояснити непояснюване: *«Як би ви витлумачили чужинцю, який нічого не знає про наше суспільство, чому вибір освіти або професії має залежати від геніталій особи?»*

Не варто:

- Бути єдиною, хто намагається знайти спільну мову в дискусії. **Рішення:** переходьте до зовнішньої або «підривної» аргументації.
- Продовжувати дискутувати, коли мінімальні умови дискусії більше не виконуються. **Рішення:** переходьте до конфронтації.
- Захищатися проти звинувачень та критики. Чим більше ви захищаєтесь, тим ймовірніше, що люди втратять до вас довіру. **Рішення:** прямо відмовтеся відповідати на словесну атаку та встановіть кордони.
- Використовувати аргументи проти вірувань. Те, у що вірять без аргументів, не можна змінити аргументами. **Рішення:** поясніть, що мова йде про вірування або використовуйте «підривну» аргументацію.

Мене дуже дратує, коли люди наводять особисті приклади, щоб заперечити соціальну реальність. Особливо прикро, коли якась жінка сприймає власне життя як доказ того, що фемінізм більше не потрібен, що у жінок вже є рівні можливості. Моя типова відповідь: «Вітаю вас, але не слід плутати одиничні приклади із соціальними тенденціями. Де ж усі ці жінки, які так само успішні, як і ви?»

Стефані

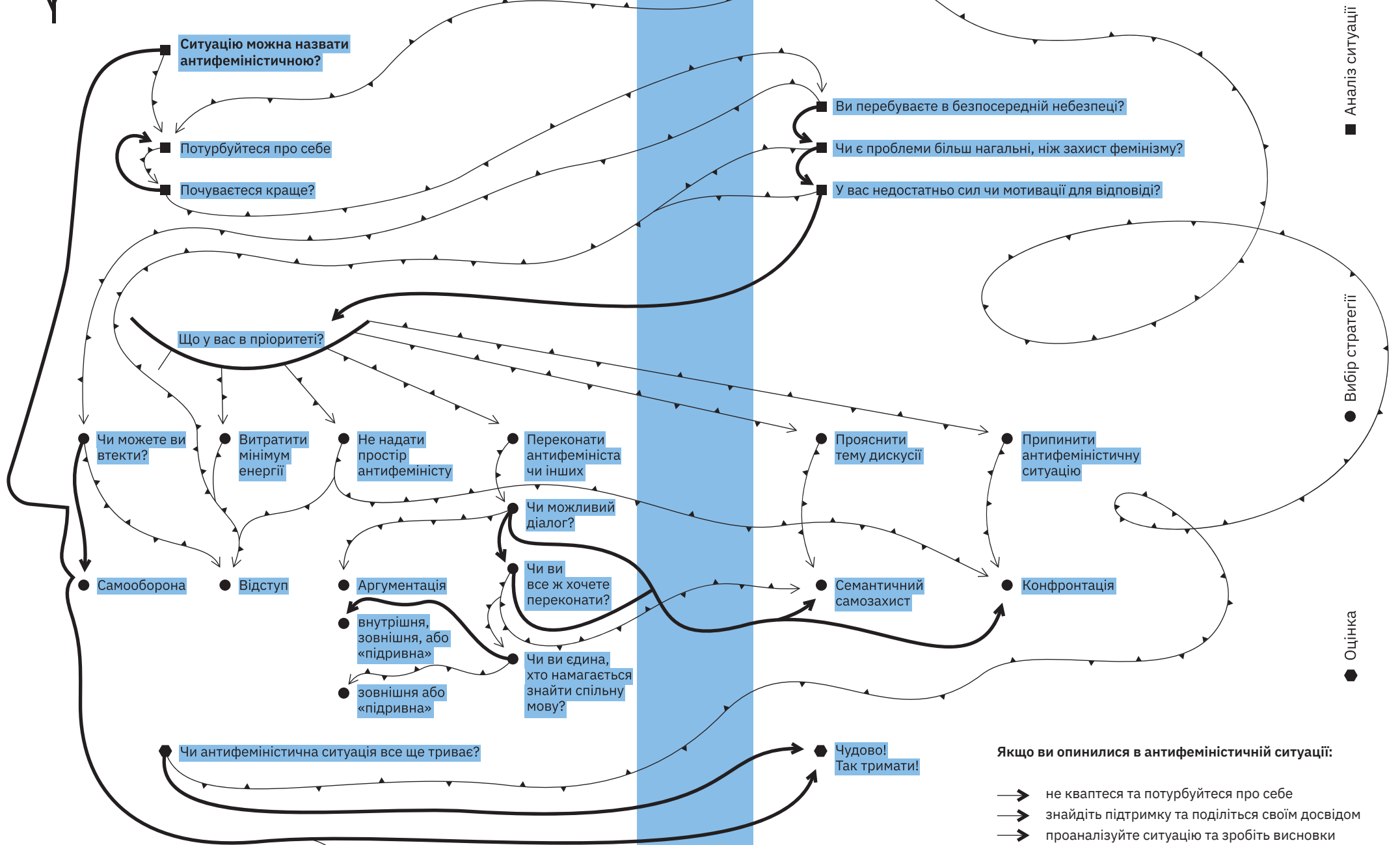
Як на мене, більшість людей поки що далекі від того, щоб стати феміністками – і не в наших силах вплинути на кожного з них. Часто я кажу собі «Мені треба переконати цю людину», однак для цього потрібен час. Усе, що ми говоримо, варто говорити насамперед для самих себе. Вступати в дискусію слід лише тоді, коли у нас справді є таке бажання. Ми повинні поставити себе на перше місце.

Наталі

Огляд усіх варіантів дій

↶ так ↷ ні

■ Аналіз ситуації

● Вибір стратегії

● Оцінка

Якщо ви опинилися в антифеміністичній ситуації:

- не кваптеся та потурбуйтеся про себе
- знайдіть підтримку та поділіться своїм досвідом
- проаналізуйте ситуацію та зробіть висновки

Семантична оборона

Основною проблемою антифеміністичної ситуації можуть бути слова, які викривлюють фемінізм або провокують вас як феміністку. Семантична оборона – це стратегія, яка знаходиться між аргументацією (тому що тут має місце обмін інформацією) та конфронтацією (тому що метою є припинити ситуацію). Як можна здогадатись з назви стратегії, вона стосується значення слів – його плутанини чи роз'яснення.

Першою технікою семантичної оборони є **перевизначення терміну**. Наведемо простий приклад. Хтось, чия позиція щодо фемінізму вам невідома, запитує, чи ви феміністка. Відповідно, ви не знаєте, як ваша відповідь буде сприйнята. Якщо ви даєте інтерв'ю, вашу категоричну відповідь можуть зрозуміти викривлено. Тому чому б нам не внести ясність в те, про що запитують? Наприклад, так: *«Якщо під феміністкою ви маєте на увазі когось, хто за те, щоб у всіх були однакові права та можливості, тоді так, я - феміністка»*.

Схожою до цієї техніки є **підтвердження**. Здавалося б, нелогічно погоджуватись з антифеміністом, але тут ситуація трошки нагадує бойові мистецтва. Ідея в тому, щоб використати енергію нападаючого проти нього ж самого. Якщо антифемініст стверджує, що у вас нема почуття гумору, бо вас не смішать його сексистські жарти, ви можете використати техніку підтвердження, щоб спрямувати його у неочікуваному напрямку: *«так, справді, мій гумор не сексистський / так, у мене зовсім інше почуття гумору»*. Принцип простий: берете проблемну частину коментаря антифемініста та видозмінюєте її, поки ви цілком не погодитесь із твердженням. Таким чином ви донесете до антифемініста, що якщо він продовжуватиме атакувати вас, то програє власну ж гру.

Приклади підтвердження:

Антифемініст: *«Як тільки-но мова заходить про фемінізм, ви стаєте агресивною.»*

Ви: *«Так, справді. Сексистська несправедливість – достатній привід для того, щоб обурюватись, особливо тим, хто страждає від неї найбільше. Я пишаюся своїм самоконтролем.»*

Антифемініст: *«Фемінізм – це дискримінація проти чоловіків.»*

Ви: *«Так, феміністки свідомі того, що цей термін можуть розуміти неправильно, але за відсутністю кращого, ми послуговуватимось ним. Можливо у вас є інша пропозиція?»*

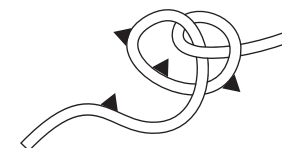
Антифемініст: *«Мені набридло знову і знову чути про насильство проти жінок в той час, як ніхто не говорить про насильство проти чоловіків.»*

Ви: *«Мене тішить, що боротьба проти насильства щодо чоловіків для вас така важлива. Як ви можете перетворити це занепокоєння в активні дії?»*

Іншим дієвим інструментом семантичного самозахисту є **«запитання-протиотрута»**. Цей спосіб особливо корисний у ситуаціях, коли антифемініст кидається у вас токсичними словами (упереджене ставлення, ярлики, критика). Задаючи «запитання-протиотруту», ви робите вигляд, що не зрозуміли співрозмовника, і просите пояснити, що він має на увазі. Оскільки токсичні слова діють лише тоді, коли їх значення розмите (а часто вони є відвертою нісенітницею), з'ясування їхнього значення може вивести на світло погані наміри антифемініста, вгамувати його або поставити його в ситуацію, коли антифеміністу важко пояснити, що він, власне, мав на увазі.

Повернімося до запитання того, чи вважаєте ви себе феміністкою. На нього ви також можете відповісти «запитанням-протиотрутою» (це не значить, що для вас слово «фемінізм» - отруйне, але воно може бути таким для антифемініста): *«Що ви маєте на увазі під фемінізмом?»* Ваш співрозмовник може дати прийнятне визначення фемінізму, і тоді ви можете відповісти *«Так, я - феміністка»*. Або ж вони можуть показати своє стереотипне розуміння, і тоді ви вже вирішуєте, якою буде ваша наступна стратегія. Цього разу вона базуватиметься на більш повній інформації. Ось ще витонченіший варіант (який дозволяє продемонструвати різноманітність фемінізмів та в той же час неосвіченість співрозмовника): *«Яку течію фемінізму ви маєте на увазі? Ліберальну, радикальну, матеріалістичну, інтерсекційну, есенціалістську...?»* Звісно, неможливо відповісти на первинне запитання до того, як ви це проясните.

«Запитання-протиотрута» приносить особливу користь у випадках критики. Якщо антифемініст скаржиться на те, що фемінізм зайшов надто далеко, запитайте, у чому саме, на його думку, він зайшов задалеко. Якщо він вважає, що з того часу, як ви почали визначати себе як феміністку, ви впадаєте в крайнощі, запитайте, якою саме феміністкою ще можна бути, щоб тебе не вважали такою, що впадає у крайнощі. Ви можете розібрати антифеміністичну критику на частини, озброївшись доречними «запитаннями-протиотрутою»!

Конфронтація

Читачі текстів Gaгance знають, що ми часто робимо вибір на користь конфронтації. Ця стратегія встановлює чіткий кордон між тим, що нам подобається, а що ні, що є для нас прийнятним, а що ні. Ці кордони, зрозуміло, свої у кожній феміністки, але питання в тому, як їх встановити? У нас для цього є декілька інструментів.

Можливо, ви вже знайомі з **технікою трьох речень**, поданою нижче. У будь-якому разі, ось пояснення, щоб (краще) використати її проти антифемінізму. Можете попрактикуватись у формулюванні трьох речень на прикладі інших ситуацій, згаданих у цьому посібнику, або ситуацій, з якими ви стикнулися безпосередньо. Як ви можете переконатись, вони дають відповідь майже на все!

→ **Перше речення:**
описує поведінку антифемініста, яка вас турбує

→ **Друге речення:**
описує ваші почуття щодо поведінки антифемініста

→ **Третє речення:**
описує альтернативу поведінці антифемініста, те, що ви би самі хотіли, щоб сталося

Ви взагалі не дослухаєтесь до моїх аргументів.

Я не почуваюся вислуханою.

Якщо ви не будете мене чути, краще припинити дискусію.

Ви стверджуєте, що феміністки хочуть «перевернути» чоловіче домінування та самі домінувати над чоловіками.

Це викликає подив.

Раджу вам почитати літературу на тему фемінізму.

Ви стверджуєте, що тема називання професій відповідно до гендеру особи не варта моєї уваги.

Я почуваюсь, наче мене ставляться зверхньо.

Визнайте, що я здатна сама обирати для себе пріоритети політичної боротьби

Ви звинувачуєте мене у висловлюваннях, які я навіть не робила.

Це надокучає мені.

Пропоную залишатись в рамках теми.

Два тижні тому ви...

Мене тоді так це шокувало, що я й не знала, як відреагувати.

Зараз я розумію, що не хотіла би, щоби щось подібне повторилося.

Якщо ви не бажаєте обмежуватись цими трьома реченнями, існують й інші інструменти. За допомогою «речення-щита», ви можете перефразувати те, що сказав антифемініст, і таким чином забрати силу у нього та його слів. До прикладу, ви можете м'яко зауважити: «Що ж, можна й так дивитись на проблему.» Це показує, що ви також можете побачити проблему по-іншому, і що це лише одна з багатьох можливих інтерпретацій. Більш прямі «речення-щити»: «Це просто ваш погляд» чи «Це вірування, а не факт». Наче зі справжнім щитом, ви зупиняєте аргумент антифемініста без вступу з ним у боротьбу.

Дуже часто, коли заходить мова про фемінізм, люди сприймають тему особисто. В таких випадках я вношу визначення фемінізму у політичний контекст. Коли хтось відповідає: «Так, але от мій хлопець сам виносить сміття» чи щось подібне, я кажу: «Гаразд, але давайте не будемо про нього говорити.» Я не хочу аналізувати те, що відбувається у їхніх стосунках, тому що люди схильні захищати себе та свого партнера. Я кажу: «Це чудово, але пропоную розміркувати над темою більш глобально.»

Фатіма

Інша дієва відповідь на маніпулятивні техніки – **назвати** те, що відбувається в комунікації. «Ви спрощуєте і змінюєте мої твердження.» «Ви не розглядаєте жоден мій аргумент.» «Я помітила, що ви робите припущення щодо моїх намірів». Іноді атака буває складнішою, і тому такою ж може бути і ваша відповідь:

Антифемініст: «Жінки в Саудівській Аравії чи в Ірані боряться за свої права, і я можу це зрозуміти. Однак тут в Бельгії, у жінок нема жодних причин скаржитися.»

Ви: «Ви порівнюєте різні типи утиску, щоб заперечити моє право боритись проти утиску, який стосується безпосередньо мене. Я не повинна толерувати його лише тому, що ситуація могла би бути гіршою.»

Схожим чином, ви можете **піддати сумніву мотивацію** антифемініста, який словесно атакує вас. Це наче вручити йому дзеркало – йому доведеться або визнати свою приховану мотивацію, або припинити свою поведінку.

Антифемініст: «Чому ви такі агресивні?»

Ви: «Кумедно, я чую цей докір щоразу як у когось закінчуються аргументи в дискусії про фемінізм. Може, аргументи закінчились і у вас?»

Ми навели декілька прикладів того, як можна у будь-який момент зупинити феміністичну ситуацію – витончено, без надмірного обдумування та у спосіб, який підходить вам.

У своїй роботі мені доводиться публічно виступати на тему насильства проти жінок. Кожного разу в аудиторії хоча б хтось один згадує тему насильства проти чоловіків. Те, як я відповім, залежатиме від контексту, але одну з відповідей я вважаю особливо дієвою: «Є одна проблема, яку систематично згадують щоразу, як ми починаємо говорити про насильство проти жінок. Якби я давала презентацію на тему запобігання дорожньо-транспортним пригодам щодо пішоходів, ніхто би не критикував мене за те, що я не говорю про ДТП, які трапляються за участі велосипедистів. Це демонструє, що насильство, на відміну від нещасних випадків на дорозі, існує в рамках системи сексистського утиску. Тому суспільство обумовило нас не зосереджувати увагу на насильстві проти жінок.»

Ірен

Під час зустрічі директорів шкіл, на якій обговорювали практикум з попередження насильства, я представила свою організацію та пояснила суть феміністичної самооборони. Реакція одного чоловіка була досить різкою: «Я займався бойовими мистецтвами протягом п років і я впевнений, що ваших уроків з самооборони недостатньо! Два дні – це надто мало. Ви готові гарантувати, що зможете захистити себе у випадку нападу?!» Я спокійно відповіла «Справді, ми не знаємо наперед, як це спрацює, неможливо передбачити, як ми відреагуємо на конкретний випадок агресії. Але от ви, з вашою практикою бойових мистецтв, чи можете гарантувати, що належно відреагуєте на будь-який напад?» Мій співрозмовник не відповів, а

лише більше розізлився. Розумію, що я його не переконала, але принаймні мені було приємно бачити, що інші люди в приміщенні були на моїй стороні.

Пауліна

Я мешкаю з вісьмома іншими людьми і під час нашої щотижневої зустрічі я вкотре зауважила, що поділ наших завдань дуже стереотипний (ремонт для чоловіків, облаштування вітальної кімнати, прибирання, зустріч гостей, піклування про дітей – для жінок). На що один із наших співмешканців сказав: «Коли ти починаєш так говорити («так» – це з феміністичної точки зору), я почуваю себе винуватим, і це мене паралізує». Ніби проблема була в мені, ніби це я мусила підібрати такі слова, щоб йому було комфортно. Я сказала, що не несу відповідальності за його почуття вини, і що не бачу, як ця розмова допоможе нам вирішити проблему з розподілом ролей.

Мод

Якось я модерувала зібрання кіноклубу на тему гендернообумовленого насильства. Мова зайшла про галантність щодо жінок. Щоб підтримати дискусію, я поставила запитання: «Чи галантність щодо жінок – те ж саме, що дружлюбність?» В цей момент один (знайомий мені) чоловік вибухнув: «Серйозно, Ернестино, ти - нестерпна, ти не даєш нам спокійно дихати. Ми не можемо ні кроку зробити, щоб ти не поставила нашу поведінку під сумнів. Я не хочу мати з тобою нічого спільного, ні в особистому, ні в професійному плані». І так продовжувалося хвилин десять – перед усіма учасниками та учасницями кіноклубу. Мені вдалося його зупинити. Я пояснила аудиторії, що цей чоловік втрутився після мого запитання щодо специфічного явища, і що його слова були особистим нападом. Такі напади часто трапляються, коли заходить мова про переоцінку глибоко вкоріненої поведінки.

Ернестина

Що далі?

Феміністична ситуація, у якій ви опинилися, завершилась. Чудово! Не має значення, як ви відреагували та чи задоволені ви своєю реакцією – зрозумійте, що ви пройшли через складний момент. Нагадайте собі, що в тому, що ви опинилися в цій ситуації, нема вашої вини, і що ви намагалися діяти якнайкращим чином у складних обставинах. Однак робота на цьому не закінчується!

В першу чергу, варто знизити негативний вплив антифемінізму на вас. Потурбуйтеся про себе, використавши стратегії, які вам найбільше підходять і головне, знайдіть спосіб висловити ваш досвід через спілкування, творчість чи активізм. Можливо, вам хотілося би створити блог про антифемінізм? Знайдіть підтримку від хороших людей, які вислухають вас, не засуджуючи. І будьте собі найкращою подругою, ставлячись до себе зі співчуттям, вдячністю та щирістю!

Деякі антифеміністичні ситуації можуть стати об'єктом судового розгляду, залежно від конкретної країни. Наприклад, у Бельгії закон проти сексизму дозволяє вам подати позов на антифемініста, який звів на вас наклеп, принизив вас як жінку публічно чи онлайн. Директива Євросоюзу проти дискримінації згадує дискримінацію на ґрунті політичних переконань. Що стосується антифеміністичної дискримінації при працевлаштуванні чи доступі до товарів та послуг, мешканці країн ЄС можуть поскаржитися до установи, що займається боротьбою проти дискримінації.

Якщо ви бажаєте розширити свою компетенцію у протистоянні антифемінізму, важливо аналізувати власний досвід. Аби посприяти змінам та навчанню, варто зосередити увагу на тому, що у вас вдалося, а не на своїх помилках. Замість того, щоб звинувачувати себе за те, що ви не скористалися тим чи іншим інструментом, проаналізуйте, що вам таки вдалося застосувати. Чи змогли ви швидко зрозуміти, що ви опинилися в антифеміністичній ситуації? Чи вдалося вам зберегти спокій? Чи побачили ви, що стоїть на кону в цій ситуації, аби зробити стратегічний вибір? Усе це потрібно для того, щоб відповісти. Можливо, ви підібрали не найкращі слова в певній ситуації, але ви вже зараз контролюєте основні моменти, і можете покращувати свої навички надалі.

Щоб реагувати краще, сприймайте будь-яку антифеміністичну ситуацію як привід навчитися чомусь більшому. Видозмінійте свою реакцію, використовуючи можливості, які пропонує цей посібник. Якби би ви мали справу з нахабою, який намагається пояснити вам, що таке «справжній» фемінізм, поміркуйте, як би ви могли відреагувати

– відступом, аргументацією, семантичною обороною чи конфронтацією. Ви можете розписати різні варіанти, або навіть краще – розіграти ці версії з подругою, аби ваш мозок міг краще інтегрувати усі ці варіанти. І оберіть ваші найкращі реакції, такі, що допомагають вам і дозволяють почуватися краще, ті, що полегшують емоційну ношу, та які вам самим цікаво застосовувати. Завдяки цьому вам буде легше користуватися ними наступного разу, і будьте певні, що наступний раз таки настане!

Можливо, ваша відповідь вас задовольнила. Тоді добре було би поділитися своїм успіхом, посиливши впевненість у собі та дозволивши іншим феміністкам винести користь з вашого досвіду. У деяких феміністичних групах чи організаціях діляться успішними відповідями, називаючи їх «Відповідь Гафіді», «Заперечення Мелані».

Ми сподіваємося, що цей посібник подав вам свіжі ідеї та надихнув давати відсіч антифеміністичним ситуаціям, з якими ми так добре знайомі. Якщо ви відчуваєте, що отримали нові сили для опору, вважаємо нашу ціль досягнутою. У будь-якому разі, ми були би раді почути про ваш досвід, хороший чи поганий. В цей спосіб ми можемо продовжувати розвивати інструменти, щоб підтримати фемінізм.

Я часто користуюсь соцмережами, і таким чином знаходжу феміністичні групи. Насправді є багато зустрічей, де можна познайомитись одна з одною. Проте часто ці групи нетривалі, ми зустрічаємося кілька разів, і група розпадається, бо в учасниць є купа інших справ. Особисто я ходжу на різні зустрічі та заходи і врешті решт виявляється, що туди приходять ті ж самі люди – так ми і стаємо друзями. Тобто я користуюсь соцмережами як способом домовитись про зустріч офлайн.

Констанс

Чому я не завжди всім кажу, що я феміністка? Це як зачароване коло. У мене так часто був негативний досвід, я відчувала себе безпорадною та безбройною, що я почала боятися цих ситуацій більше і більше. Проте ми також можемо увійти в «ресурсне» коло за допомогою груп підтримки, лекцій, які допоможуть нам ідентифікувати антифемінізм. Взагалі, як тільки-но я вийшла з ізоляції, я більше не почува-

юся як чужинець, як єдина, хто має подібний досвід, і я бачу, що мій досвід також поділяють інші. Історії інших навіть веселять мене, і я кажу собі: «Ну що ж, є десять, двадцять, а то й сотня жінок, які мали подібний досвід в минулому.» Це допомагає мені почуватися краще, тому що я краще розумію ситуацію. Я трохи менше боюся сказати, що я - феміністка, тому що мені більше не доводиться мати справу з емоціями, сильнішими від мене.

Каріма

